

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Fecr Yayınları: 282

TASAVVUF TARİHİNDE
NAZARİ İRFAN GELENEĞİ
-Tarih, Teori ve Problemler-

Güldane GÜNDÜZÖZ

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
ANKARA ÖZGÜR WEB OFSET
MATBAACILIK SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0312.385 70 77 (Sertifika no: 34333)

2. Baskı: Aralık 2018

ISBN: 978-605-7570-14-7

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA
Tel: (0312) 310 08 60 (pbx) - Fax: (0312) 311 47 89
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

**TASAVVUF TARİHİNDE
NAZARİ İRFAN
GELENEĞİ**
-Tarih, Teori ve Problemler-

Güldane GÜNDÜZÖZ

Ankara 2018

Dr. Öğr. Üyesi Güldane GÜNDÜZÖZ

Nevşehir’de doğdu. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde Samsun ve Ankara’da farklı okullarda öğretmenlik yaptı. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde “*Bektaşî Kültüründe Yemek Motifi*” adlı teziyle yüksek lisansını, aynı enstitüde “*Tasavvuf Kültüründe Tâc Sembolizmi*” adlı tez çalışması ile doktorasını tamamladı. Bir süre Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. Hâlen Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı’nda öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. *Doğunun Hükümdarı*, (Antik Kitap Yayınevi, İstanbul: 2007); *Bektaşî Kültüründe Yemek Motifi*, (Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara: 2015) ve *Tasavvufta Tâc Sembolizmi*, (Büyüyenay Yayınları, İstanbul: 2017) yayımlanmış eserlerinden bazılarıdır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ-----	9
KISALTMALAR -----	11

BİRİNCİ BÖLÜM

PUSLU HAVADA YÜRÜMEK

Nazari İrfan ve Tarihsel Dayanakları

1. Tasavvuf Metafiziği ve Nazari İrfan: <i>Tanım ve Kavramsal Alan</i> -----	15
2. Fıkh-ı Bâtından Tasavvuf Metafiziğine Dönüşümün Dinamikleri-----	21
3. Krizden Bir Metodoloji İnşa Etmek: <i>Tasavvuf Metafiziğinin Karakteristiği</i> -----	33
4. Tasavvuf Metafiziğinin ve Nazari İrfanın Konusu ve Amacı-----	35
5. Nazari İrfanda Bilgiyi Denetleyen Temel Kriterler ve Problemler-----	40
6. Metafiziğin İlkeleri ve İrfani Açından Âlemin Özellikleri-----	41
7. Nazari İrfana Dair Nazariyelere İlham Veren Düşünceler: <i>Erken Dönem</i> -----	43
8. Tasavvufun Entelektüel Birikiminin Öncü Şahsiyetleri -----	47
8.1. Ebü'l-Mahfûz Ma'rûf b. Firûzân el-Kerhî (ö. 200/815-16 [?]) -----	48
8.2. Ebü Abdillâh Hâris b. Esed el-Muhâsibî (ö. 243/857) -----	49
8.3. Zünnûn el-Mısrî (ö. 245/859 [?])-----	51
8.4. Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922)-----	53
8.5. Muhammed b. İbrâhim el-Kelâbâzî (ö. 380/990) -----	55
8.6. Hâce Abdullah el-Herevî (ö. 481/1089)-----	56
8.7. Ahmed el-Gazzâlî (ö. 520/1126) -----	58
8.8. Ebü'l-Me'âlî Aynülkudât el-Hemedânî (ö. 525/1131) -----	59
9. Fıkh-ı Bâtın ve Otoriter Bir İlim Var Etmek: <i>İmâm Gazzâlî'nin İhyâ'sı</i> -----	61
10. Nazari İrfanın Deruni Kökeni: <i>Kayıp Hikmet-i Maşrık'ın Peşinde</i> -----	64

İKİNCİ BÖLÜM

UFKA DOĞRU SEYRÜSEFER

Nazari İrfan Tarihindeki Üç Temel Gelenek

1. Duyular Âleminde Soyutlanmak: <i>Marifetin Keşfi</i> -----	75
2. Sühreverdî'nin Yetiştirdiği Fikri Ortam-----	82
3. Sühreverdî'nin Çoklu Referans Ağı ve Nazari İrfanın Senkretizmi -----	85
4. Sühreverdî, İşrâkî Gelenek ve Temel Parametreleri -----	91
5. Sühreverdî'nin Ardından Yürüyenler ve İşrâkî Felsefenin Gücü -----	100
5.1. İbn Kemmüne (ö. 683/1284)-----	100
5.2. Şemseddin Şehrezûrî (ö. 687/1288)-----	103
5.3. Kutbeddin eş-Şirâzî (ö. 710/1311) -----	105
5.4. Celâleddin ed-Devvânî (ö. 908/1502)-----	107
6. Molla Sadrâ ve Çevresine Genel Bir Bakış-----	109
7. Sadrâ Okulu ve Temel Parametreleri -----	112
8. Varlığın Ontolojik Hiyerarşisi ve Teşvik Teorisi -----	117
9. Sebeplilik ve Vucûdu'r-Râbit li'l-Ma'tûl Teorisi -----	120
10. İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) ve Düşünce Sistemine Genel Bir Bakış -----	125
11. İbnü'l-Arabî'nin Mirası-----	129

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NAZARİ İRFANIN TEMEL KAVRAMLARI

1. Kenz-i Mahfi'den Varoluşa İlahi Aşk: Mişkât Ayetinin Ontolojisi -----	135
2. İbn Sînâ'nın Ontolojik Yorumlarının İlhamı -----	136
3. Gazzâlî'nin Âlem Tasavvuru: <i>Determinizme Karşı Vesilecilik</i> -----	141
4. Doktriner Tasavvufun Mimarı İbnü'l-Arabî: <i>Varlığın Birliği</i> -----	151
5. İlahi İsim Teorisi ve Varlık Âlemi -----	153
6. Allah'ın İlmindeki Ebedi Özler: <i>A'yân-ı Sâbite</i> -----	155
7. İlahi İsimler ve Ulûhiyet Kavramı -----	158
8. Varlığın Oluşumunda Hazerât/Âlemler ve Taayyünler-----	161
8.1. Gizli Hazine-Lâ Ta'ayyün Mertebesi: <i>Âlemü'l-Lâhût</i> -----	155
8.2. Tüm Hakikatlerin, Özünde Saklı Olduğu Makam: <i>İlk Ta'ayyün- Âlemü'l-Ceberût</i> -----	164
8.3. Epistemolojik Ayrışma Aşaması: <i>İkinci Ta'ayyün-Âlemü'l-Melekût</i> -----	167
8.4. Perdelerin İnmesi ya da Kesâfete Sahne Olan Hazret: <i>Âlem-i Mülk ve Şahâdet</i> -----	172
8.5. Varlığın Mührü ve Tenezzülâtın Sonu: <i>Âlem-i Nâsât/İnsân-ı Kâmil</i> -----	173

9. Varoluşun Anahtar Kavramları -----	178
9.1. Nefes-i Rahmâni -----	178
9.2. İlahi Gölge ya da Metafizik Bulut: ‘Amâ-----	180
9.3. İlk Sâdır Olan Şey: <i>Tabiat-ı Külliye ya da Heyûlâ-i Ülâ</i> -----	183
10. Genel Varlık Tasavvuru ve Kozmolojik Plan-----	183
10.1. Levh-i Mahfûz ve Kalem-i A’lâ -----	184
10.2. Kozmolojinin İlahi Figürü: <i>Arş</i> -----	187
10.3. Varlığın Tecelli ve Zuhûru: <i>Kürsî</i> -----	188

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İRFAN ATLASI

I. Nazari İrfanın Coğrafi Dağılımı -----	191
A. Nazari İrfanın Batı Yakası: <i>Endülüs</i> -----	191
1. Endülüs ve Mağrib Tasavvufunun Teşekkülüne Dair Bazı Mûlahazalar -----	194
2. Endülüs’te Tasavvufun Zihinsel Kodları -----	197
3. Endülüs’ten Maşrık’a Ledünnî Seyrüseferin Dinamizmi-----	203
4. Mutlak Vahdet-i Vücûd Olgusunun Vaat Ettiği Teosofi ve Farklı Tepkiler -----	210
5. Sünni Paradigmada Felsefi Tasavvufun İmkânı: <i>Gazzâlî ve Ebû Medyen</i> -----	218
6. Endülüs’te Gazzâlî’ye Muhalefetin Psikolojik ve Sosyolojik Temelleri-----	220
7. İbn Tûmert’in Senkretik İdeolojisi ve Mehdicilik Akımı -----	227
8. Endülüs’te Tasavvufun Altın Çağının Üç Tanığı ve Doksografik Tasnif Denemeleri -----	228
8.1. İbn Seb’in’in İrfân Geleneğine Ağır Eleştirileri -----	229
8.2. Endülüslü İki Entelektüel ve Tasavvufa Dair Değerlendirmeleri -----	233
B. İrfanın Güney Yakası: <i>Yemen</i> -----	239
1. Ortaçağ’da Yemen-----	239
2. İbnü’l-Arabî’nin Yemen Bağlantısı: <i>Köklerin Kucak Açışı</i> -----	243
3. Yemen’de Tasavvufi Hareketin Serencamı-----	244
4. Hicri 7. Yüzyıl: <i>Derin Tasavvufi Etkiler</i> -----	245
4.1. Ebü’l-Gays Sa’d b. Cemîl (ö. 651/1253) ve Diğerleri-----	245
4.2. Ahmed b. Ulvân (ö. 665/1266) ve Ebü’l-Hattâb Ömer (ö. 688/1289) -----	246
4.3. el-Makdisî ve İbnü’l-Bâne -----	247
4.4. Radiyüddin el-Yahyâvî (ö. 708/1310)-----	248
5. 8.-9. Yüzyıl-İkinci Dönem: <i>el-Cebertî ve Öğrencilerinin</i> <i>Sahneye Çıkışı</i> -----	248
5.1. Ahmed el-Mua’ybidî (ö. 815/1412)-----	250

5.2. Abdullah b. Ömer el-Müsin -----	251
5.3. Şeyh Kutbüddin Bâ Müzâhim -----	251
5.4. Şeyh Abdüllâtîf el-Vâsî-----	251
5.5. Mecdüddin el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1414)-----	252
5.6. Kadı İbnü'r-Reddâd (ö. 821/1418) -----	255
5.7. Muhammed el-Mezcâcî (ö. 829/1426) -----	256
5.8. Abdülkerîm el-Cilî (ö. 832/1428)-----	257
5.9. el-Kirmânî (ö. 841/1437) -----	258
C. Şîî İrfânı ve Ayrılan Yollar -----	258
1. İnan'daki Tasavvufa Tarihsel Bir Bakış -----	259
2. İnan'daki Tasavvuf Metafizîğinin Oluşumun Tarihsel Kökeni Üzerine -----	264
3. Farklı Projelerle Şîî Düşüncenin İrfân ile Buluşması-----	267
3.1. Seyyid Bahâüddin Haydar el-Âmulî -----	267
3.2. İbnü'l-Arabî ve Konevî Geleneğî -----	269
3.3. Sühreverdi ve Molla Sadrâ Geleneğî -----	271
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME -----	277
KAYNAKÇA -----	283
DİZİN -----	305

ÖN SÖZ

“*Tasavvuf Tarihinde Nazari İrfan Geleneği: Tarih, Teori ve Problemler*” adını taşıyan bu kitap, tasavvuf metafiziğini konu edinmiş bir çalışmadır. Bu çerçevede doktriner tasavvuf, felsefi tasavvuf, teosofik tasavvuf gibi farklı adlandırmalarla ele alınmak istenen bu düşünce alanı, entelektüel ve teorik bir birikimi kendisine malzeme olarak belirlemesi bakımından entelektüel sūfizm ve tasavvuf teorisi olarak da değerlendirilmektedir. Kavram daha alt bilgi katmanlarına işaret etmez üzere hikmet-i maşrikiyye kavramı ile de ilgili görünmektedir.

Tasavvuf metafiziğinin konu edildiği bu çalışmada nazari irfan (theological gnosis) terkinin ad yapıldığı ifade edilmiştir. Fakat burada irfan kavramının bazı tarihsel kullanımlar ve mezhebi mülâhazaların dışarıda tutulması suretiyle tasavvufun kendi dinamikleri içinde değerlendirildiğini söylemek isteriz. Bu itibarla, marifet kavramı ile de etimolojik bağı olan, bu kavramın, belli mezhebi kaygıların tahakkümüne terk edilemeyecek kadar muhkem bir kavram alanına oturmuş olduğunu ifade etmek yerinde olur.

Bu doğrultuda bu kitapta nazari irfan kavramı, Ekberiliğinin yanında İshrâkîliği ve Molla Sadrâ düşüncesini içine alacak şekilde tasavvuf metafiziği karşılığında kullanılmıştır. Böylece bu kavramın köşe taşlarını başta Hücvîrî, Kuşeyrî, Herevî, Gazzâlî, Necmeddîn-i Kübrâ, İbnü'l-Arabî ve Konevî olmak üzere Sünni muhitin deruni kavrayışına dâhil olan Sufiler oluşturmaktadır. Giderek bu tasavvufi metafizik daire, Sühreverdi, Şemseddin Şehrezûrî, Mîr Dâmâd, Molla Sadrâ ve Feyz-i Kâşânî ile genişlemektedir.

Tasavvuf metafiziğinin bir ilim olarak değerlendirilmesi ilahi isimlerin bu ilmin müfredatı kapsamına sokulması suretiyle mümkün olmuştur. İbnü'l-Arabî ve Konevî, İbn Kasî'nin ilahi isim teorisini geliştirerek bunun üzerine bir ontoloji kurmuşlardır. Bu noktada karşılaşılabilecek en önemli kavramlardan biri

ise a'yân-ı sâbitedir. Bu husus hem bilgi hem de varlık problemini gündeme getirmekte, hakikat, mahiyet, cevher, araz gibi pek çok diğer hususun incelenmesini gerekli kılmaktadır. Öte yandan böylece, bütüncül bir âlem tasavvurunun izini sürmek gerekmektedir.

Gazzâlî'nin tasavvufa dair pojesi ahlak temeline dayalı epistemolojik bir paradigma inşası olarak tanımlanabileceksen, Konevî ontolojik bir paradigma inşa etmekte ve tasavvuf metafiziğine farklı bir ufuk vaat etmektedir. "Hakikat-ı Muhammediye" kavramı ise bu metafiziği derinleştirmektedir.

Muhtelif teorilerin ele alındığı bu kitap dört temel bölümde oluşmaktadır. İlk bölümde nazari irfanın tarihsel dayanakları sorgulanmaktadır. İkinci bölümde nazari irfan ve tasavvuf metafiziğinin, Sühreverdî, İbnü'l-Arabî ve Molla Sadrâ bağlamında üç temel damarı inceleme konusu yapılmaktadır. Üçüncü bölümde ilahi aşk, Kenz-i Mahfî, a'yân-ı sâbite, varlığın oluşumunda âlemler ve hazerât, varoluşun anahtar kavramlarından Nefes-i Rahmânî, Amâ', Kalem-i A'lâ, Arş ve Kürsî gibi kavramlar incelenmektedir. Dördüncü bölümde ise nazari irfanın batı yakası olarak andığımız Endülüs tasavvufu, bilahare nazari irfanın güney yakası Yemen ve bu coğrafyada İbnü'l-Arabî düşüncesinin yayılmasına önyak olmuş Sufiler incelenmiş ve bu bölümde nihayet Şîî İrfâm ve Ayrılan Yollar başlığı altında ele alınmıştır.

Endülüs, Maşrık ile olan farklı bir kökensel bağı, içinde barındırmaktadır. Gerçekte burası İslam düşüncesinde pek çok fikrin erken dönemde mayalandığı bir yerdir. Yemen, tasavvufi hayat konusunda bize, fazlaca bilmediğimiz bir kapı aralamaktadır. İbnü'l-Arabî'nin soluğunu Endülüs'te, Şam'da, Kâsiyûn dağının eteklerinde, Anadolu'da ve Mekke'de hissettiğimiz gibi Belkıs'ın ve Süleyman Peygamber'in esrarengiz ülkesinde de hissederiz. İlahi varlığa doğru kanat çırpın Zümrüd-ü Ankâ artık orada Hüdhdüd'dür. İran ise Horasan ve Maveraünnehir ile beraber bambaşka bir deruni hayatı, hikmet ve felsefenin kadim geleneklerle buluştuğu bir coğrafyayı bize anlatır. Diğer yandan tasavvufi birikimin imamet nazariyesini temellendirmek için kullanıldığı İran'daki doku, girift ve karmaşıktır. Nazari irfan'ın teorik yapısına ve tarihi seyrine kuşbakışı bakmak üzere çıktığımız seyrüseferde "sürçülisan kuldân, tevfiğ Allah'tan'dır." diyoruz.